

Зінчук, Руслана. «Орудний відмінок множини іменників у західнополіських і суміжних говірках». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 19, 2023, с. 30–9.
Zinchuk, Ruslana. "Instrumental Case of Noun Plurals in the Western Polissian and Contiguous Dialects". *Linguostylistic Studies*, iss. 19, 2023, pp. 30–9.

УДК 811.161.2'366.54:811.161.2'28(477.81/.82)
<https://doi.org/10.29038/2413-0923-2023-19-30-39>

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК МНОЖИНИ ІМЕННИКІВ У ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ І СУМІЖНИХ ГОВІРКАХ

Руслана Зінчук

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна

На матеріалі західнополіських і суміжних говірок проаналізовано формотворення орудного відмінка множини іменників. З'ясовано чинники впливу на існування діалектних відмінностей у досліджуваній відмінковій позиції. Встановлено, що флексійна система орудного відмінка множини іменників позначена уніфікацією словозмінних типів за моделлю відповідних виявів субстантивів передусім давніх *-ā-, *-jā-основ, рідше – колишніх вокалічних *-ŷ-основ. Відзначено вплив типових для описуваного ареалу фонетичних закономірностей на варіантність відмінкових формантів. Серед архаїчних словозмінних явищ засвідчено залишки давніх двоїнних форм орудного відмінка субстантивів. Наведено приклади варіантної реалізації конкретного закінчення в окремо взятій говірці, що може свідчити про відкритий до сьогодні процес становлення діалектних словозмінних норм.

Ключові слова: діалект, говірка, словозміна, іменник, словоформа, флексія.

INSTRUMENTAL CASE OF NOUN PLURALS IN THE WESTERN POLISSIAN AND CONTIGUOUS DIALECTS

Ruslana Zinchuk

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

The dialectal system of noun formation often demonstrates much greater inflectional variability in a single case position than in the literary language. This feature of the dialect paradigm is determined by the consequences of the active interaction of ancient substantive stems and innovation at the present stage of form formation of word-change norms.

The best way to trace the specific features of filling the paradigm in general and the degree of inflectional variability specifically in a particular link is to observe spontaneous dialect speech for a long time and to form a corpus of textual records based on fixed spoken testimonies. This approach to the description of the relevant linguistic phenomena provided the basis for realizing the goal of this study – to find out the specifics of the formation of the instrumental case in the plural of substantives in the Western Polissian and related dialects based on the most complete composition of dialectal manifestations of nouns; to comment on the factors influencing the existence of dialectal differences in the studied case position.

The case study materials of the research are the authors' records of factual material made in 146 localities in the Volyn and Rivne regions.

The presented and analyzed material gives grounds to assert that the formation of the instrumental case of the plural nouns in the dialectal language system, as well as in the literary one, is determined by the unification of inflectional types based on the model of the corresponding manifestations of the substantives, primarily ancient **-ā-*, **-jā-* stems, rarely – formal vocal **-ĭ-* stems. The folk conversational tradition also indicates innovations that reflect the consequences of phonetic processes. Thus, inflectional variability in the analyzed case position is determined by differences in the realization of vowel and consonant sounds, typical to the sound system of the Western Polissian and related dialects. Among the archaic word-change phenomena in the studied range, the remnants of ancient dual forms of the instrumental case of substantives are attested.

The article provides demonstrative examples of variant implementation of a particular ending in a particular subdialect, as well as inflectional variants of a case position of a particular noun, which may indicate that forming dialectal inflectional norms is still ongoing.

Key words: dialect, subdialect, word modification, noun, word form, inflection.

Вступ. Діалектну мову вирізняє просторова варіативність в іменниковій словозміні, позначеній наслідками активної взаємодії давніх субстантивних основ у процесі становлення словозмінних норм та інноваціями на сучасному етапі формотворення. Важливо обрати такий підхід до опису відповідних мовних явищ, який дозволив би не тільки виявити типи відмінювання іменників, але й простежити специфіку наповнення парадигми загалом та ступінь флексійної варіантності в окремій її ланці зокрема. Дослідники діалектної словозміни субстантивів останнім часом акцентують на максимально повному складі словоформ, залучених до аналізу. Багатий для спостережень та узагальнень живомовний фактаж позначений, однак, складністю його фіксації. Відповіді на питання навіть найдокладніших програм для збирання матеріалу можуть не дати очікуваних результатів; пор. відповідь діалектоносія на запитання *Чим солять їжу?: то вже шос' такé нитáйїте / а чиєм х'ібá сол'ат'? йак і тупér сил' / так і колієс' сил' булá* (Зінчук 4). Інформацію про функційне навантаження відмінкових форм, характер поведінки словозмінних афіксів розширює опрацювання текстових записів спонтанного діалектного мовлення.

Мета статті – на максимально повному складі діалектних виявів іменників з'ясувати специфіку формотворення орудного відмінка множини субстантивів у західнополіських і суміжних говірках; прокоментувати чинники впливу на існування діалектних відмінностей у досліджуваній відмінковій позиції.

Матеріал і методи дослідження. В основі роботи – власні записи діалектного фактажу зі 146 населених пунктів Волинської та Рівненської областей. Для порівняння залучено фактичний матеріал збірників «Голоси з Волинського Полісся: тексти» (Аркушин), «Рівненське Полісся: зразки мовлення, тексти» (Кірілкова, і Поліщук), монографії «“Наша байка зусьом начча”: поліська говірка с. Липне» (Громик).

Дослідження фактичного матеріалу проведене методом лінгвістичного опису, сукупність прийомів якого уможливила виділення одиниць аналізу, їх диференціацію і класифікацію. Для вивчення специфіки явищ діалектної словозміни використано зіставний метод, для з'ясування особливостей просторової поведінки аналізованих діалектних форм – метод лінгвістичної географії.

Результати дослідження та дискусія. Зібраний діалектний фактаж засвідчив, що орудний відмінок множини іменників у більшості обстежених говірок, як і в літературній мові, репрезентують форми з закінченнями *-ами*, *-'ами*, що «сягають давніх виявів аналізованої відмінкової позиції субстантивів колишніх **-ā-*, **-jā-*основ» (Бевзенко 89). Флексія *-ами* послідовно простежена після кінцевого твердого нешиплячого приголосного іменникової основи, пор.: *тре бул'о рука́ми робі́т', корова́ми ора́ли, пр'осо нога́ми мн'е́ли, нап'раде́ш і т'ї́ми нитка́ми ш'ї́ейш, скалка́ми на́вит' св'і́тіли, ди́ривл'а́ними ло́шка́ми / ни бул'о жи́л'ї́зних, ход'ї́ели за качка́ми у боло́то, нас л'а́кали т'ї́ми русавка́ми, з гру́шка́ми сух'ї́ми пиклі́ / з бу́рака́ми, ни бул'о маши́ней / ху́ра́ми дуби́ралис'а, т'ї́ждин' і дв'і нид'ї́ли в л'ї́си с ху́ра́ми / с коро́ва́ми / зу вс'ї́м сиди́мо, то́дї хурма́нками йї́зд'ї́л'ї, мо́же хат'ї́в п'ї́ат' шо пуд бл'а́хами, ше ї́ двима́ ко́вдрами накр'ї́ейу, сирпа́ми ж'е́ли, молот'ї́ели ципа́ми, вола́ми ни вм'ї́ла йї́здити, за т'ї́ми гриба́ми бу́лї́ К'о́л'ади, ото т'ї́ми р'е́днами засти́лайі́мо, тат'ак пуд во́кнами гра́йут', бан'ак'е́ з дв'ї́ма в'ї́хами, пи́риве́сла роб'ї́ели ж:ї́ета і в'ї́азали́ т'ї́ми пи́риве́слами сно́пкї́е т'ї́ейі, го́синку мо́лоли жо́рна́ми, тка́ли кр'о́сна́ми так'е́ми те поло́тн'о, п'ї́ч па́лиц'а дро́ва́ми / ми ї́ з'а́ра дро́ва́ми па́лимо, згри́ба́ли гра́бл'а́ми те с'ї́но / а в'ї́елка́ми то скла́да́ли. Аналізовані форми домінують у збірнику «Голоси з Волинського Полісся», пор. записи Г. Аркушина: *ми вже тор'гу́ємо уг'ра́ми дав'но* (72), *з жи́н'ками* (82), *кру'гом сто́ла пос'а́дайі́мо с ко́в'ри́тками пра́демо* (100), *ми ї́ейі́ попо́били па́л'ками* (106), *ру'ками сер'па́ми ї́ж'ели* (266), *з гри́ба́ми боршч* (284), *ї́буде с'в'ї́т дро́та́ми опс'новані́ї* (292), *ру'салка́ми л'а́кали́е* (296), *жи́н'ки́ с чоло́ви'ками* (304), *ї́ак бу́ли ї́тими́ див'ка́ми чи кавал'е́рами* (372), *о́так пи́рид жи́н'ва́ми* (384), *но́га́ми то́п'кати* (392), *ди ї́ зу́ба́ми г'ри́зла* (418), *с ї́пас'ї́чника́ми зи́ї́тис' по́гуву'рити* (440), *с ї́ц'ї́ми гол'ка́ми* (452), *ї́ак во́ни там з до́ку'мента́ми* (472), *ї́м'є́жду'села́ми* (474), *па́лили дро́ва́ми* (530) та ін. Закінчення *-ами* в орудному відмінку множини іменників фіксоване Н. Кірілковою та Н. Поліщук у говірках Рівненського Полісся, пор.: *мо́л'о'ї́тили ї́жи'то́ ци́па́ми* (28), *ї́пе'ред мо́ї́їми си́на́ми* (42), *ї́ї́здили́ так ї́лотка́ми чи чо́ї́на́ми* (64), *че́сали к'ре́пко шчо́т'ками* (93), *ї́бат'ко зо́ї́ма́йса с п'чо́лами* (100), *би́ї́ж'ї́мо с ї́тими́ ми́ш'ками* (113), *и во́на л'ї́то хо́дила с коро́ва́ми* (128), *да ї́ ко́лиши́еш ру́ками* (139), *ї́з ї́ци́ми пе́реп'ї́чка́ми ї́ї́ли* (158), *да ї́боршчи́ку на́варат' з гри́бочка́ми* (160), *ї́о́го ло́ш'ками ї́ї́ли* (163), *да ї́спали́ под ї́тими́ ї́ра́дна́ми* (201), *да ба́р'в'ї́нок ї́ї́а́жут' с к'в'ї́тами* (204), *ни́т'ками чир'воними́ об'моту́вали* (206), *з'вечора́ те́п'л'ї́ї / а до ї́ранку зу́ба́ми ї́л'апа́ї* (270), *пу ї́л'ї́си да по́пуд ж'ї́ї́та́ми ї́пасли́ ї́се ї́л'уди* (300) та ін.*

У досліджених нами говірках закінчення *-ами* спорадично відображає наслідки часткового обниження та розширення артикуляції ненаголошеного [и], пор.: *косі́ели ко́самиє або жи́ели сирпа́миє*. Більш частотні такі форми у збірнику «Голоси з Волинського Полісся», пор. записи Г. Аркушина в окремих говірках північної і північно-західної діалектних зон обстеженого ареалу: *та́кими о кус'камиє* (22), *во́зил'ис'а та́к'іми /вози'камиє* (26), *тими /в'ідрамиє* (34), *з ру'камиє* (66), *и́шилиє ру'камиє* (94). Крім зазначених форм, дослідник фіксує також повне заступлення ненаголошеного [и] голосним [е] у флексії *-ами*, пор.: *ну по д'ва з'лотих і ка'н'ейкаме // з'рош'е / з'рош'е / а тог'ди з'вали то з'лотаме ... з'лотаме з'валиє з'рош'і* (140), *ра'бен'ке / т'рошки с цв'іточ'каме / а /ран'ш'е не бу'л'о та'к'іх йак ти'пер с к'в'ітамиє* (156), *да вже їдут' с /теми пиро'гаме* (172), *в /л'іси та'к'е /б'ілими цв'ітамє* (174).

Закінчення *-ами* простежуємо після кінцевого твердого шиплячого приголосного іменникової основи: *л'он рва́ли да пра́чами бі́ли, товклі́є товка́чами про́со, по'заро́стали ко'рча́ми, йак зорву́ц'а партиза́ни ота́м з бу'л'баша́ми, в нас то канáпи бу́лі так'і́є ро́бл'ани з поре́нжами*. Тільки в окремих говірках Волині та Рівненщини, за нашими спостереженнями, шиплячі зберігають історичну м'якість, пор.: *була́ сту́па де в когó но'жна́ / а то товкач'а́ми* (с. Дольськ колишнього Любешівського району Волинської області), *товклі́ товкач'а́ми* (с. Більська Воля колишнього Володимирецького району Рівненської області). У говірках Рівненського Полісся такі форми зауважують Н. Кірілкова та Н. Поліщук, пор.: *пуд кур'ч'ами* (45), *ми пра'ч'ами та'кими /били / ру'ками* (86).

За схемою твердого різновиду відмінювання в говірках східної діалектної зони досліджуваного ареалу оформлені субстантиви з основою на свистячий, пор.: *пошли́ с конца́ми, там жид тої Гел'о с ті́ми хлопца́ми, почалі́ ході́т' до шко́ли і зорва́лас'а воїна́ пол'с'ка з н'і́мца́ми, вел'м'і до́бри с черн'і́ца́ми, ті́ми драні́ца́ми крі́ли*. Форма *м'ісца́м'і* (пор.: *м'ісца́м'і / йа зна́йу / росте́ тої ада́мув ко́рен'*), крім депалаталізації свистячого [ц'], ілюструє збереження давнього голосного *і. Народнорозмовна традиція вказує також на ствердіння сонорного вібранта, пор.: *св'і́тит' м'і́с'ац' над зо́рами, бат'к'е́ з мати́рами поприхо́дили*; пор. форму орудного відмінка множинного іменника *двері́*: *жилі́ вс'і́ йак у Бо́га за дверя́ми*. Словоформи з послідовно депалаталізованими [ц'] та [р'] перед закінченням *-ами* фіксує Ю. Громик у говірці с. Липне, розташованій в ареалі західнополісько-середньополіського пограниччя, пор.: *мулуді́ца́ми, гу́лиця́ми, путі́лиця́ми, пагу́тіца́ми, близні́ца́ми, чужа́ніца́ми, буку́віца́ми, спудні́ца́ми, купи́ца́ми, виче́рами, бу́рами* та ін. (47), *хло́пца́ми, па́лца́ми, н'і́мца́ми, за́йца́ми, густи́нца́ми, млинца́ми, грибинца́ми, каминца́ми, мис'а́ца́ми, кусара́ми, буквара́ми* та ін. (51), *мисца́ми, зук'е́нца́ми, йа́йца́ми* (52). Про поширення аналізованого фонетичного явища далі на схід свідчать записи Н. Кірілкової та Н. Поліщук у говірках Рівненського Полісся, пор.: *де ў нас ха'роша зем'ла? // мис'ца́ми і /добра мис'ца́ми і ни'чога* (67), *да йа с х'лопца́м'і* (82), *та'к'і /терні́ци бу'л'і // і*

терл'ї тої л'он терн'іцям'ї (83), *вун н'є буў н'є хо'д'їў с тим'ї бен'дероўцамі* (172).

Виразний вплив на формотворення іменників у говірці с. Велимче колишнього Ратнівського району Волинської області має позначена факультативним виявом, обмеженим у досліджуваному ареалі системою вокалізму цієї західнополіської говірки, зміна ненаголошеного [а] > [е], пор. вплив такої фонетичної закономірності на флексійні варіанти різних відмінкових позицій діалектної субстантивної парадигми, зокрема й на форми орудного відмінка множини: *ма́ти була́ / бо ба́т'ке ше з ву́їніє ни було́ / а ма́ти в до́ме буле́ / о / то йа вже та́ї з ма́тирою / го́довала́с'а в нидоста́ткх, л'он обубі́еш / ше тре́ба ві́єнисти дис' на замі́жок / пости́лієти тако́ радо́чкеми, назива́ли ш'є́нке то́го снопа́ тако́го вилі́єкого / шо ї рука́ми ни дуста́нечш / то ї ві́єлкеми / та уже попра́вл'є́йш круго́м.*

Кількома флексійними варіантами представлений в описуваному ареалі орудний відмінок множини іменників із кінцевим м'яким приголосним основи. У говірках східної і південної діалектних зон простежено форми з закінченням -'ами відповідно до давнього вияву аналізованої відмінкової позиції субстантивів колишніх *jā-основ: з ма́ком / с:у́ром / з вишн'а́ми, пуд в'ішн'а́ми спа́ли л'і́том, с кастру́л'а́ми ни всу́ниш у п'і́ч / бан'ачкі́є так'ї булі́є, ста́ли стрил'а́ти т́ими запал'ні́ми пу́л'ами, булі́ жиді́ с:є́мн'ами / з дит'м́і, вонó такé ше с ко́р'ін'а́ми, тод'і ста́ла ї́тіє п'і́хóта / то їшла́ / диті́єно / до́рбо́гами / і пол'а́ми / і збі́жа́ми, сорочк'і похава́йут с плат':а́ми, грабл'а́ми згра́бували / скла́дали копи́ці, пшун'а́нийі ка́ши нава́рат' з ол'і́ями / с:а́лом ни йі́ли / т́іко з ол'і́ями, св́ін'і кормі́ли чим / картóпл'а́ми і го́сипко́ўу; пор. також фіксації Г. Аркушина: бу́л'и 'бадва вчите́л'ами (158), 'доглад за о́лен'ами (368), ко́нопл'ами опси́пали (418); спостереження Н. Кірілкової та Н. Поліщук: та́ка ро́бота с тими ко́нопл'ами (91), и заги́найут' и заби́вайут' г'возд'ами (121), о́тако поко́лишица́ / да 'л'і́кт'ами помо́тайє / де ї́танци та́кеч'їє (192).

Специфіку формотворення орудного відмінка множини іменників із кінцевим м'яким та шиплячим (історично – також м'яким) приголосним основи в говірках центральної, північної та північно-західної діалектних зон пов'язуємо з типовим для фонетичної системи окресленого ареалу явищем підвищення і звуження вимови наголошеного [а] після названих консонантів, пор.: *пирог'є з вишн'є́ми / з йа́бликами, пуд йаблун'є́ми і ни вл'і́зти / йак хоч орі́є то́го горóда, тили́ц'є́ми ча́сом / дв'і тили́єци запра́жеш та ї орі́еш, то вже одму́чилас' / шо хо́дит' оно́ с к'і́їє́ми, ста́ли клипа́ти гвозд'є́ми так'є́ми л'і́мин'овими, а горі́лки' / то вже ку́хл'є́ми но́с'ат', так'є́ жов́тин'к'і квиточк'є́ булі́є с кори́нц'є́ми, ко́лієс' л'у́діє городі́лис' йакóс' так / так'є́ми тинц'є́ми, за на́шими пол'є́ми і синок'і́с одра́зу, грабл'є́ми гри́бліє вс'і́гди, про́со товклé товка́ч'є́ми, т́іє́ми пра́ч'є́ми бйеш, там за корч'є́ми ростé, с харч'є́ми ше ничо́, ло́ухач'є́ми назива́ймо.* Варіант аналізованої флексії після кінцевого шиплячого приголосного основи в окремих західнополіських говірках можемо пов'язувати зі ствердінням відповідного консонанта, пор.

формотворення іменника *прач* у мовленні корінної жительки с. Пнівне Камінь-Каширського району Волинської області: *то на то́му току́ поло́жиш то́го сно́пка чи два / ноу́го́у прича́віла і тут де гоу́ловк'е́ пра́чієми / пра́чі бу́ліє так'е́ / і вдéжу пра́ли т́ими пра́чієми*.

Говірки досліджуваного ареалу зберігають залишки давніх дуальних сполук орудного відмінка субстантивів. Про це, очевидно, свідчать форми з закінченням *-'ема* після кінцевого м'якого та зрідка шиплячого приголосного іменникової основи, пор.: *миє́ взáду пудби́рали жмин'ема́, з ви́шн'ема́ су́шаними, те́рли те́рниц'ема́, пуд я́блун'ема́, хаті́є за́вше бу́ліє с клун'ема́, ни́чо́го ни ві́єдно за т́ими во́гн'ема́, ішо́в шо́б хучі́ пол'ема́, бй́ємо т́ими пра́ч'ема́*. Просторову поведінку таких форм на прикладі орудного відмінка множинного іменника *граблі* дає змогу простежити карта 51б Атласу (Зінчук), пор. з живомовних свідчень: *йа с:истро́бу грома́дила гра́бл'ема́, гра́бл'ема́ / чим же ж гри́бл'іє, ко́сами коу́сієли / а гра́бл'ема́ гри́бл'іє, гра́бл'ема́ / дитину́н'у / гра́бл'ема́*. Після стверділого кінцевого шиплячого приголосного іменникової основи фіксуємо закінчення *-и́ема*, пор.: *бі́єли пра́чієма те нас'ін':і́чко, то́вкачі́єма в сту́пах то́вклі́є, а в нас пес бу́в / там шос' пуд т́ієми курчі́єма шука́йє / все н'у́хайє*; пор. також форми орудного відмінка множини субстантивів *око*, *плече*: *шо во́чієма побáчит' / те зрóбит', сті́ко за л'і́то зарóбиш / шо за плі́чієма прині́сєш*. Флексія *-и́ема* визначає специфіку оформлення аналізованої відмінкової позиції іменників з основою на сонорний вібрант, пор.: *йа йі́здила с:викр́ієма на жни́ва́ аж на йі́хн'є по́ле, на шо тико́ ті́єйі бат'к'е́ з мати́рієма ді́євл'ац'а, жи́вут' дуп'і́ру йак у Бо́га за дви́рієма*.

На прикладі формотворення множинного іменника *дрова* простежуємо також діалектні варіанти з закінченням орудного відмінка *-і́ма*, пор.: *дрові́ма то́пили / дрові́ма / за́вше дро́ва йє, напáл'ат' н'і́ч дрові́ма*. Такі структури формують розрізнені ареали в обстежених говірках Рівненщини та суміжних говірках на території Волинської області (див. карту 51а Атласу (Зінчук)). Форми з закінченнями *-и́ма*, *-і́ма*, що відображають, очевидно, вплив колишньої двоїни, за спостереженням Ю. Громика, уже рідко вживані в говірці с. Липне, розташованій в ареалі західнополісько-середньополіського пограниччя, пор.: *свуйі́ма кусі́ма, пови́ла бру́віма, за пчу́ліма, вбу́ма рук'і́ма, свуйі́ма ног'і́ма* (47). Спорадично такі форми фіксують Н. Кірілкова та Н. Поліщук у говірках Рівненського Полісся, пор.: *вже шу/ка́йєш !матку /ту́йу // а та !матка ха/ва́йєца !помест пче/ли́ма* (103).

Сприятливим чинником поширення в діалектному мовленні форм на зразок *межі́ма*, *земл'ема́* І. Матвіяс вважає позначену переходом [а] після м'яких приголосних у голосні переднього ряду подібність чи навіть тотожність виявів орудного відмінка колишньої двоїни таких іменників із формами, як-от: *очи́ма, плечі́ма, двері́ма*. Форми колишньої двоїни субстантивів із кінцевим твердим приголосним основи, на думку дослідника, «не мали такої підтримки серед інших груп іменників», тому флексія *-ама* була витіснена формами орудного відмінка множини (Матвіяс 78).

Народнорозмовна традиція зберігає оригінальні вияви орудного відмінка, які засвідчують поєднання флексій множини та двоїни, пор. із наших спостережень над мовленням корінної жительки с. Зачернеччя колишнього Любомльського району Волинської області: *варéник'і з йагуд'міма варіли, за тими дверміма*; пор. записи К. Пастусяк у підляських говірках: *kurt'yma, hrud't'yma* (Pastusiak 61), а також фіксації Ю. Громика та А. Яворського в текстах поета з Південного Підляшшя Степана Сидорука: *людьмима, дитьмима* (110).

Діалектну специфіку передусім говірок Рівненського Полісся і лише невеликих говіркових груп на території Волинської області (див. карти 51а та 51б Атласу (Зінчук)) визначає збережений у флексіях орудного відмінка множини іменників давній голосний *і після губного, пор.: *мушчіни ко́сам'і косіл'і, св'ітіли ла́мпам'і, л'акал'і детей русалкам'і, рука́м'і рва́ли, тепе́р все ро́бл'ат машинáм'і, прáмо рубáл'і сокира́м'і, да́же й коро́вám'і горáл'і, ма́ти йде на по́ле з девча́там'і ста́ршим'і, ми́шам'і в с'у́ї ха́т'і чу́т', п'ірог'і з ви́шн'ám'і, ну ко́ли'єс' то ха́т'є бу́л'є ота́к'є пуга́нкам'і / тупе́р то бл'áхам'і / ші́хверам'і кр'і́ють, мо́лот'іл'і цепа́м'і / іде́м цепа́м'і вдо́света мо́лот'іт' на тук, серпа́м'і жа́л'і, вола́м'і горáл'і, ста́ли сов'е́ти во́йова́ти з н'і́мц'ам'і, пра́чам'і бу́ли те с'і́м'є, ра́днам'і накрива́л'іс, пиро́г'і з йáблукáм'і / тако́йі пор'і з йáблукáм'і пекл'і, ни раз хло́пци пуд о́кнам'і, йу́з'о з бат'ка́м'і на ху́тори жив, ку́рка с курча́там'і. Зрідка такі форми фіксує Г. Аркушин: *з:а'л'і́зними 'тимо коп'і'там'і* (38), *шо 'тил'ко так лош'кам'і браско'т'іло* (216), *здо'ров'іми 'доскам'і / з'руб'ім'і* (426). Натомість записи Н. Кірілкової та Н. Поліщук засвідчують високу продуктивність аналізованого закінчення, пор.: *і 'понад доро́гам'і рос'тут' зр'і'б'і кру́гом* (21), *роз'м'ішчено во́но м'і́ж дво́ма 'пагорба́м'і* (62), *да м'і́у їдем 'їїдем на 'ц'іли ден' / жат' 'серп'кам'і́у 'ж'і́то* (72), *шо тої л'он шо ни 'можна ру'кам'і ў́з'ат'* (81), *йа рву по'пřed а во́на с:и́нам'і да ї з:аду* (82), *де м'і 'жил'і в са́ду / об'сад'ани бу́ло 'полно́ст'і кра́й 'л'і́пам'і* (120), *'потом 'тим'і нас'і́л'кам'і 'нос'і́м* (129), *саноч'кам'і во́з'і́л'і* (130), *їшли да 'жал'і сир'пам'і* (141), *ко́л'іс' н'е бу́ло 'формо́у да та'к'і лопáти бу́л'і да лопáтам'і на л'і́с'ту* (154), *л'іко́'вал'і́са 'л'уде́у т'рава́м'і́у / тра'ва́м'і́у* (225), *н'і́мци 'з:ад'і 'йі́хал'і во́зам'і* (280), *пол'е'жала под 'пу́л'ам'і н'е'м'е́цк'і́м'і под 'бомба́м'і...* (282) та ін.*

Живомовні свідчення вказують також на вживаний у говірках окресленого ареалу поруч із закінченням *-ам'і* флексійний варіант із підвищеною артикуляцією голосного *и*: *-ами'і*. Щоправда, форми орудного відмінка іменників із флексією *-ами'і*, за нашими спостереженнями, менш частотні, пор. з говірок Волинського Полісся: *па́ру куро́в трима́ли / курува́ми ро'б'і́єли, вйаза́ли рука́ми'і / ста́вл'али так'е́йі п'івко́п'і, з дивч'ётка́ми'і ході́єлис'мо / то нихто́ ничо́го ни ка́зав, от сирпа́ми'і жи́єли так, іде́м с:п'і́вами'і / хоч по́гано жи́ло́с' / а спувáли, накривáлис'а рі́єдна́ми'і, зо́ста́лас'а йа з дитка́ми'і, ми йу́му́ вс'у доро́гу висипáли квитка́ми'і*; пор. записи Г. Аркушина: *с три́ма 'до́ч'ками'і* (100), *збан'ка із 'жаба́ми'і* (134), *з д'ів'чата́ми'і* (216); пор. також із говірок Рівненського Полісся: *тепе́р ко́с'і́лка́ми'і ко́с'ат'і гребáчка́ми'і*

гребу́т, лу́бин та́кий с цв'і́тка́ми / шоб земл'а́ вдобра́лас', му́сиш йо́го розомн'а́т' нога́ми, двома́ рука́ми то́вклі, і серпа́ми ж'а́ли; пор. фіксації Н. Кірілкової та Н. Поліщук: *ком'баіноу не бу'ло / ко'сили / коса́ми* (70), *но'га у́ йо'го од'резана / да с кул'бака́ми хо'д'іу* (80), *б'іу'лі пра'ча́ми / та'к'і бу'лі пра'чи' о / у' б'і'лі пра'ча́ми* (83), *т'реба ту / земл'у вит'e'гат' / в'ідра́ми* (136), *'тийе сва'хи з дру́ж'ка́ми* (198), *о'то ж уби'райут' йо'го кви'т'ка́ми* (207), *о'бйазу́е тих дру́ж'куу́ / то́же рушн'іу'ка́ми* (211) та ін.

Вплив на формотворення орудного відмінка множини іменників в обох мовних системах (і діалектній, і літературній) має також флексія *-ми* (< *ьми), що сягає парадигми давніх вокалічних *'-і-основ (Бевзенко 89); пор. фіксації в говірках досліджуваного ареалу: *во́диц'а с т'і'еми к'із'ми, ол'ї́ми засма́чиш / до́бре бу́ло, вже пири́д Кол'ад'м'і при́шли, пор. також форми, збережені літературною мовою: на ц'і́ли ден' нас випрова́жа́ють на р'і́чку з гус'м'і, ми бу́лі ше д'і́т'м'і, бу́лі б спали́ли з л'уд'м'і, йак боли́т' пуд груд'м'і / то ту маре́ну вари́ти / кр'е́пко помична́; пор. зі збірника Г. Аркушина: три / ро́ки / к'ін'ми / йі́здила* (356), *то м'і́ж л'уд'ми ло'ви́ла* (424), *да'ва́й соби'ратис'а з / на́ми / д'і́т'ми* (478); пор. записи Н. Кірілкової та Н. Поліщук: *о'но на При'в'іто́уку / можна вис'ти / к'ін'ми* (122), *ц'а еў'рейка кор'ми́ла груд'ми / пок'і'у вже де'т'атку с'тало ро́к* (177), *да / мати з / д'і'ч'т'ми у́ ту́й / хати* (278), *так / буде і з ус'ма д'і́т'ми* (285). Ю. Громик закінчення *-ми* в орудному відмінку після м'якого консонанта фіксує в іменниках *л'уд'м'і, дит'м'і, Кул'ад'м'і, гулі́ми* (55).

Зрідка аналізована флексія простежена після кінцевого твердого приголосного іменникової основи: *і верет'о́нми пра́ли, шчита́й шчоро́ку свиномáтка бу́ла с порос'áтми*.

З огляду типове для фонетичної системи більшості говірок у межах обстеженої території, крім східної та південної діалектних зон, явище часткового обниження й розширення артикуляції [и] в наголошеній позиції, закінчення *-ми* може бути реалізоване у варіантові *-мие*: *лед' дой'і́хали т'і'еми кон'мі́е, та́ко чириз с'і́ни бу́ла ма́ми'на брат'і́е'ха з д'і́т'мі́е, вко'т'і́елис'а з маш'і́е'нами / з л'уд'мі́е в ту́йу кучу́гуру, визлі́е сан'мі́е то́го ду́ба, так мине́ бо'л'і́ло пуд груд'мі́е, свин'мі́е зайн'е́вс'а, пушо́в до'у сус'і́да в хлі́в / там гу́си / і но'чува́в с т'і'еми гус'мі́е*.

У говірках східної діалектної зони досліджуваного ареалу, специфіку вокалізму яких визначає збережений давній голосний *і після губного, аналізована відмінкова позиція представлена словоформами з флексією *-м'і*: *з груш'м'і / з йагод'м'і пекл'і́, м'і бу́л'і ше девча́т'м'і, вун вже т'і́ми ко́н'м'і руководи́в, зажа́рувал'і ол'ї́м'і с цибу́л'о́у, вже йа з дет'м'і́ остай'у́са, пус́т перед Кол'ад'м'і́, за т'і́м'і баб'м'і́ і не почу́т'і́; пор. фіксації Н. Кірілкової та Н. Поліщук у говірках Рівненського Полісся: *ко'л'і́с' Да'н'і́ло і'з'ло'в'і́у / качку́ із качи'н'ат'м'і́* (35), *а м'а'к'і́ну с'в'і'ч'н'м'і́у ско́рм'л'ал'і́* (83), *зб'і'рал'і́са на / Кол'ади́ а так у'же'у́ йак / ето́ / перед Кол'ад'м'і́у да п'раст'і́ / л'уде́* (191), *'кон'м'і́у по'парах // / кон'і́ та'к'і́ здо'ров'і́у* (199), *пр'іш'ла з / д'і'ет'м'і́* (297); пор. також простежені в цьому ареалі форми з флексійним варіантом *-ми́*, специфіка вияву голосного*

в якому може вказувати на проміжну стадію творення передньо-середнього *и*: *и' вон кол'госп'іє їй'їздиў кон'ми' (58), м'їж вус'ми' воўк проўл'е'т'їў (129), п'л'ацеч'к'і та'к'і іс пос'нен'к'і сол'оден'к'і іс їц'їч'м / із су'хи'ми' їагод'ми' (156), моло'ди' заби'райеца сво'їми' л'уд'ми' їїде до'дому (198).*

Живомовні свідчення іноді вказують на флексійну варіантність в окремо взятій говірці, пор.: *грабл'єми греблі, греблі грабл'єма такієми* (с. Пульмо колишнього Шацького району Волинської області), *к'он'ами бр'обл'али все / гор'али / все роб'или к'ін'ми* (с. Топільне колишнього Рожищенського району Волинської області), *заст'єл'ут рад'ужк'ам'і вс'ак'ім'і да ї мол'от'ат, к'осам'і кос'іл'і, наза'д до х'ати ног'ам'і, теп'єр сев'ал'к'і / а то рук'ам'і, нас п'ят' ж'їнок пої'хал'і вол'ами', мес'їл'і двома кулак'ами', сокер'ами с'їкл'і* (с. Любиковичі Сарненського району Рівненської області).

Спостереження над спонтанним діалектним мовленням дозволяє також відтворити флексійні варіанти окремо взятої відмінкової позиції конкретного субстантива, пор. фіксовані в західнополіських і суміжних говірках форми орудного відмінка множини іменника *ягода*: *тейї бул'би оз'му і з їагодами найїмс'а, з ма'ком пикліє / з їагодами, м'є тико пушчі т'єми їагод'ами' живієлис'а, хто з їагод'ами / хто з рушк'ами / пиклі, ти бурак'ї цукров'и з їагуд'ами м'їш'али, з їагуд'м'іма вар'їли, вар'єли з їагуд'м'є, пиро'г'їє печ'кліє з їагуд'м'їє / з вож'їєнами, вже вп'осл'а ст'али пич'їє то з їагод'м'їє сам'їєми, з їагод'м'ї / їагоди і бур'ак т'єрли с'ої цукров'ї.*

Висновки та перспективи дослідження. Наведений і проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що формотворення орудного відмінка множини іменників у діалектній мовній системі, як і в літературній, визначає уніфікація словозмінних типів за моделлю відповідних виявів субстантивів передусім давніх **-ā-*, **-jā-*основ, рідше – колишніх вокалічних **-ī-*основ. Народнорозмовна традиція вказує також на інновації, які відображають наслідки фонетичних процесів. Так, флексійну варіантність в аналізованій відмінковій позиції визначають типові для звукової системи західнополіських і суміжних говірок відмінності в реалізації голосних та приголосних. Серед архаїчних словозмінних явищ у досліджуваному ареалі засвідчено залишки давніх двоїнних форм орудного відмінка субстантивів.

Перспективу дослідження може становити ґрунтовний аналіз формотворення інших відмінкових позицій іменників у західнополіських і суміжних говірках.

Список використаної літератури

- Аркушин, Григорій. *Голоси з Волинського Полісся (Тексти)*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010.
- Бевзенко, Степан. *Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору)*. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960.
- Громик, Юрій. «Наша байка зусьом начча»: поліська говірка с. Липне. Луцьк: Вежа-Друк, 2023.
- Громик, Юрій, і Яворський, Андрій. *Поліські діалекти в сучасній художній літературі*. Луцьк: Вежа-Друк, 2022.

- Зінчук, Руслана. *Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010.
- Кірілкова, Наталія, і Поліщук, Надія. *Рівненське Полісся: зразки мовлення, тексти*. Луцьк: Вежа-Друк, 2017.
- Матвіяс, Іван. *Іменник в українській мові*. Київ, 1974.
- Pastusiak, Kazimiera. *Fleksja gwar ukraińskich okolic Włodawy*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004.

References

- Arkushyn, Hryhorii. *Holosy z Volynskoho Polissia (Teksty)*. Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University, 2010.
- Bevzenko, Stepan. *Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy (Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru)*. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo, 1960.
- Hromyk, Yurii. *"Nasha baika zusom nachcha": poliska hovirka s. Lypne*. Lutsk: Vezha-Druk, 2023.
- Hromyk, Yurii, i Yavorskyi, Andrii. *Poliski dialekty v suchasni khudozhnii literaturi*. Lutsk: Vezha-Druk, 2022.
- Zinchuk, Ruslana. *Atlas slovozmyny imennykiv u zakhidnopoliskyykh hovirkakh*. Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University, 2010.
- Kirilkova, Nataliia, i Polishchuk, Nadiia. *Rivnenske Polissia: zrazky movlennia, teksty*. Lutsk: Vezha-Druk, 2017.
- Matviias, Ivan. *Imennyk v ukrainskii movi*. Kyiv, 1974.
- Pastusiak, Kazimiera. *Fleksja gwar ukraińskich okolic Włodawy*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2023